

REFORMKORI MAGYAR NYELVŰ ÁBÉCÉSKÖNYVEK

A reformkorban az 1806-i Ratio Educationis volt érvényben, ehhez igazították a protestáns iskolák is belső életüket. E tanügyi szabályzat három népiskola-típust — falusi és kisebb mezővárosok; nagyobb mezővárosok és szabad királyi városok; nagyobb szabad királyi városok népnyelvű iskolái — különböztetett meg, ahol a korabeli kisiskolásokat olvasni, írni és számolni tanították.

Mindhárom iskolatípus részére íródtak ábécéskönyvek.¹ Ezek szerzői azonban gyakran nem vették figyelembe, hogy mely iskolatípus számára írják kis tankönyveiket. Szemük előtt az a cél lebegett, hogy minél hatásosabb módszert dolgozzanak ki az olvasás megtanítására.

Kutatásaink során 33 ábécéskönyvet sikerült fellelnünk az 1823—1848 között megjelentekből, ebből 22 volt hozzáférhető könyvtárainkban. E 22 ábécéskönyv alapján vizsgáltuk meg a reformkorban alkalmazott olvasástanítási módszereket és a tankönyvekben levő tananyagot.

A módszerek és a tananyag ismertetése előtt közöljük a reformkori magyar nyelvű ábécéskönyvek címléírásait és lelhelyeit.

1. A-B-C-darium. (8-r. 32 p.) Brassó, 1839. Gött János.
2. ABC és olvasókönyv. Kőszeg, 1845. Képes. Reichard Károly és fiai betűivel. 152 p. 14 cm.
3. ABC könyvecske a magyar falusi iskolák számára. Budán, 1826. Kir. Magyar Universitas bet. 56 p. 17 cm. — További kiadás: 1831.
4. ABC könyvecske: Melly a szabad kir. Rév-Komárom városában levő evang. reformátusok iskolájában tanuló apróbb gyermekek számára nyomtatott. 8-r. 62 p. és lev. Rév-Komáromban, 1831. Weinmüller Bálint bet. — További kiadás: 1838.
5. BALASSOVITS Lajos ABC iskola. Pest, 1826.
6. BÁRDOS János: Rövid idő alatt olvasni és egyszersmind írni megtanító új magyar ábéczé. Nagyvárad, 1836. Ny. Tichy János.
7. BÁTNY Károly: Elemi olvasókönyv. Kecskemét, 1841. Szilády ny. 63 p. 20 cm.
8. BÁTNY Károly: Kecskeméti ábécé, és elemi olvasókönyv. Fiú és leány iskolák számára. 3. kiad. Kecskemét, 1844. Szilády ny. 48 p. 18 cm.
9. BÁTNY Károly: Kecskeméti képes ábécé és elemi olvasókönyv. A helv(ét) vallású dunameléki... egyházkerületi tanács engedelméből... fiú és leány iskolák számára. 4. kiad. Kecskemét, 1845. Szilády ny. 48. p. 19 cm.
10. BÁTNY Károly: Kézi ábécé és elemi olvasó könyvecske. Fi és leány iskolák számára. Kecskemét, 1842. Szilády ny. 64. p. 20. cm.
11. BEZERÉDI Amália: Flóri könyve. 40 benyomott képpel. 2. olcsóbb kiad. Pécs, 1841. Heckenast. 99 p. 20 cm. — További kiadásai: 1840. (színes képekkel), 1843. (díszes kiadás), 1846. (új népkiadás). — A reformkor utáni kiadásai: 1853, 1856, 1859.
12. BÖLÖNYI Mihály: ABC-és olvasó könyv. A falusi iskolák számára. (8-r. 72 p.) Brassóban, 1820. Nyomt. N. Schobeln Ferentz költségén, könyvnyomtató Herfurth Fridrik által. — További kiadás: 1836.

¹ A neveléstörténeti szakirodalom alig foglalkozott eddig régi ábécéskönyveinkkel. Kiss Áron: A magyar népiskola tanítás története. Bp. 1881.; Mészáros István: Népoktatásunk 1553—1777 között. Bp. 1972.

13. **DÖBRENTEI Gábor:** Magyar ábécze, olvasásban gyakorlás végett előleges oktatás. (8-r. 64 p.) Pesten, 1834. Petróczi Trattner J. M. és Károlyi Istv. nyomt.
14. **DÖBRENTEI Gábor:** Pali és Minka olvasni tanul. Betűk ismeretére és olvasására tanító ábécés könyv . . . Pest, 1829. Wigand. XX. 21—185 p. 6. t. 17 cm.
15. **Evangelikus fiú és leánygyermeknek való képes ábétzés könyv.** 8-r. 30 és 2 p. Sopronyban nyomt. Színes maradéki bet.
16. **Legújabb képes ABCz-és olvasókönyv jó gyermekek számára.** Színes képekkel. (8-r. 32 p.) Kassa, 1840. Hagen Károly.
17. **Magyar Á-bé-ce.** Miskoltz. (1833—1840 között) Szigethy. 8 lev. 20 cm.
18. **Magyar A.B.C. készített a' helvétziai vallástételt követő dunántúli főtiszteltű superintendia rendeléséből.** A fiú és leány oskolák számára. Pest, 1833. Trattner és Károlyi. 39 p. 22 cm. — További kiadásai: 1843, 1844, 1846. (1858-ig összesen 15 kiadása volt.)
19. **Magyar Ábécé, fiú és leány oskolák számára.** Tanítókat illető figyelmeztetés . . . Megjobbított és Erdély országához alkalmazott kiadás a' debreczeni formára. Nagy-Enyed, Ref. Coll. Sajtóintézete, 1846. 40 p. 17 cm.
20. **Magyar Ábécé a fiú és leány-oskolák számára a' Helvétziai vallástételt követő Tiszánn-túl levő szuperintendenzia rendeltetéséből némely hozzáadásokkal és igazításokkal ismét kiadatott.** Pest, 1832. Trattner — Károlyi. 40 p. 17 cm. — További kiadásai: 1828, 1844, 1846.
21. **Magyar Ábécé, a leány oskolák számára.** Mely némely szükséges fohászzkodásnak hozzáadásával megbővítve ezen újabb formában kinyomatott. (8-r. 20 p.) Brassóban, 1831. NS Schobeln F. betűivel. — További kiadása: 1842.
22. **Magyar ABCés könyvecske A czeplédi ág. hitv. ev. anyaszentegyház tulajdona.** (8-r. 24 p.) Kecskeméten, 1844. Ny. Szilády Károly bet.
23. **MÁRKY József:** Betű és kis olvasókönyv, vagy Elemi író- és olvasó könyv. Pest, 1847.
24. **NÉMETHY Pál:** Olvasásra vezérlő könyvecske, elemi tanulóknak. Kassán, 1840. Wefel ny. 52. p. 19 cm.
25. **Olvasás bevezetésére való próbálgatás, az olvasni tanulni kezdő gyermekekkel.** Guty Károly. Pest, 8-r. 19 p. 1838.
26. **Olvasókönyv az első elemi osztály számára.** (k. 8-r.) 133 p. Budán, 1847. A m. kir. egyetem bet.
27. **PÁLFY József:** Ábécé és elemi olvasókönyv ev. népiskolák számára. (8-r.) Sopron, Seyring és Hennicke. E. n.
28. **TÓTH Ferenc:** Magyar ABC. Pest, 1833.
29. **Új ABCÉ, vagy magyar olvasás kezdete és olvasókönyv, egy kézirati mustrával.** 8-r. Kolozsvár, 1845. Tilts J.
30. **Új A-B-Cés könyv.** Készített a ref. oskolák számára. S. Patakon. 1803. (8-r. 47 p.) S. Patakon, 1821. Ny. Nádaskay András által. — További kiadása: 1845.
31. **VAJDA Péter:** Nemzeti ábécze. Olvasó és mulattatókönyv magyar szorgalmas fiúk és leányok számára nálunk eddig egészen új mód szerint. Pest. (1840 körül). Beibel, 87 p. 21 cm.
32. **WARGA János:** Kézi ABC és elemi olvasókönyvecske, nyelv és gondolkodástani alápra építve. Egészen újra dolgozott kiadás. 8-r. 48 p. Kecskeméten, 1846. Ny. Szilády Károly. — További kiadása: 1848.
33. **ZÁKÁNY József:** Magyar Ábécze. Debrecen, 1835. Tóth Lajos. 38 p. 18 cm.

A kötetek lelőhelye, illetőleg említése: 1. Említve: Bökényi Dániel: A magyar ABC-és olvasókönyvek történeti fejlődése. Máramarossziget, 1891. 2. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Paed. 9617 3. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) M 401; Budapesti Egyetemi Könyvtár (EK) FC 407 4. OSZK 302. 487 5. Említve: Bökényi i. m. 6. OSZK 299. 798 7. OSZK 233. 286 8. OSZK 302. 450 9. OSZK 298.485 10. OSZK 233.311 11. OSZK 285.924 12. Említve: Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája. 1712—1860. 13. EK FC 1379 14. OSZK 317.193 15. Említve: Petrik i. m. 16. Említve: Petrik i. m. 17. OSZK 307.724 18. EK FC 1379 19. OPKM M 439 20. EK FC 1379, OSZK 282.514 21. OSZK 307.807 22. OSZK 307.845 23. Említve: Bökényi i. m. 24. OSZK 225.623 25. Említve: Bökényi i. m. 26. Említve: Petrik i. m. 27. Említve: Petrik i. m. 28. Említve: Bökényi i. m. 29. Említve: Petrik i. m. 30. OSZK 298.606 31. OSZK 303.005 32. OSZK Paed. 9100 33. EK FC 1379

A reformkori ábécéskönyvek oktatástanítási módszere

A kézbevert 22 reformkori ábécéskönyv közül 12 a hangoztatás módszerét, 5 a betűztetés (silabizálás) módszerét alkalmazta, 5 ábécéskönyvről nem lehetett teljes pontossággal megállapítani az alkalmazott módszert.²

Megjegyezzük, hogy az olvasás tanítás ebben az időben még nem járt együtt az írás tanításával, azt csak a második osztályban kezdték tanítani. Eötvös József népoktatási törvénye írja majd elő az egy tantárgyként való tanítását.³ De azért reformkori ábécészerzőink között is voltak — például BARDOS János és ZÁKÁNY József —, akik úttörőként alkalmazták az írás-olvasás együtt tanítását.⁴

Reformkori ábécéskönyveink tehát — az alkalmazott olvasástanítási módszert illetően — három csoportra oszthatók.

A. Hangoztató módszerű ábécéskönyvek

Azokat az ábécéskönyveket, amelyek ezt a módszert követik, aszerint csoportosíthatjuk, hogy az ábécé bemutatását és tanításának kezdetét *vagy* a magánhangzók, *vagy* a kisbetűkkel, *vagy* pedig nagybetűkkel, illetőleg ezek valamilyen kombinációjával kezdik.

Arról megoszlottak a vélemények, hogy melyiket jobb alkalmazni. ZÁKÁNY József például *Magyar Ábécéjében* azt írja, hogy az ábécé tanítását az „apró betűvel” vagyis a kisbetűkkel kell kezdeni, azok közül is a legegyszerűbbel, az *i*-vel. BARDOS János véleménye az, hogy a tanító döntse el, melyik betű legyen az első. Ábécéskönyvében ő a nagy *I* betűvel való kezdést alkalmazza.

A/I. Kisbetűs magánhangzóval kezdők. Ebben a csoportban három változatot különböztethetünk meg. Az elsőnél a magánhangzók ábécérendjében (A/I—1); a másodiknál az *i* betűvel (A/I—2.); a harmadiknál az *o, ö* betűkkel kezdődik az olvasástanulás (A/I—3.).

A/I—1. E változat jó példája NÉMETH Pál műve, az *Olvasásra vezérlő könyvecske*. A nyomdatechnikailag is szép kiállítású könyv a magánhangzók után az egyjegyű mássalhangzókat, majd a kétjegyűeket tanítja. Ezután betűösszeolvasási gyakorlatok következnek (például *ju, jo, ja, jö, je, ji, ju* stb.), majd szótagolt szavak (például *a-lom, ma-lom, ha-lom . . . ö-röm, kö-röm* stb.), végül pedig szótagolt szöveg:

*köny-
vem van már, ki-csiny is bár
be-lő-le ta-nul-ha-tok
sok dol-go-kat, szép dol-go-kat
be-lő-le ol-vas-ha-tok.*

² A hangoztató módszer lényege: az egyes betűkhöz a megfelelő hangalakot társítják, s ezután olvastatják össze szótagokká az egyes betűket. A betűztetésnél előbb megtanítják az ábécét betűnevekkel, a mássalhangzók betűnevét magánhangzó-hozzáttétellel (bé, cé, el, ém stb.), ezután olvastatják össze szótagokká a betűket (pl. a - bé = ab stb.); a „kép” szó kiolvasatása például így történt ezzel a módszerrel: ká - é - pé: kép.

³ Eötvös József válogatott pedagógiai művei. Szerk. Felkai László. Bp. 1957. 106.

⁴ Előzménye volt már: Simon Antal: *Igaz Mester . . .* Pest, 1808.; Comenius felfogásának alakulását e kérdésben ld. *Mészáros i. m.* 172—189.

VAJDA Péter a *Nemzeti ábécé*-ben a betűk eredményesebb elsajátíttatása érdekében az egyes oldalakat kétfelé osztja. Az ábécé indításánál az egyik oldalon a nyomtatott kis magánhangzókat, a másikon az írott kis magánhangzókat találhatjuk ábécé-rendben, oly módon, hogy egy-egy betűből öt van egymás mellett; az első nagyalakú, az utána következők egyre kisebbek. Ugyanezt a módszert követi a mássalhangzókkal és a betű-összeolvasásokkal is. Ily módon nyilván sok alkalom adódik a gyakorlásra, ugyanakkor formailag is érdekes, didaktikus. Betűösszeolvasási szótagcsoportjai értelmetlenek. A mássalhangzókat hangtani csoportokban, nem pedig az ábécé sorrendjében tanítja (például *h, g, k, j* stb.).

Első összefoglalásként egy teljes oldalon felsorolja a rövid és a hosszú magánhangzókat, az egyjegyű és a kétjegyű mássalhangzókat, majd az ábécésort, végül az „idegen” betűket: *q, x, y, w, ch, ph, th*.

Ezzel — a betűket összefoglaló — oldallal szemben egy- és kéttagú értelmes szavak, a következő lapokon tömondatok, egyszerű mondatok állnak a gyakorlás céljaira. Majd ismét megfelelezt formában (tükrös) betűtanulás: *aA, eE, iI* stb. Majd a teljes nagybetűs és az írott betűs ábécé zárja a megtanulandó betűk sorát. (E kettéosztott formájú tükrös megoldás minden bizonnyal a RÉVAI-féle ábécéskönyvek hatására kapott helyet VAJDA Péter könyvében.⁵)

Másik neves szerzőnk, WARGA János szép formájú, nagy méretű betűkkel ilyen sorrendben indítja el *Kézi ABC és elemi olvasókönyvecskéjét*:

a e o u
ö i ö ü
á é ó ú
i ő ű

A mássalhangzókat kisebb alakú betűkkel sorolja fel ilyen elrendezésben:

j h
f s r v 's l
p c t k b z d g
m n
cz cs sz ly ty gy ny

A következő gyakorlatban a mássalhangzók és a magánhangzók fenti sorrendjében gyakoroltat (például *ja je jo ju jö* stb.; *ha he ho hu hö* stb.).

Egy, két és három tagú szavakat szótagoltat a következő gyakorlatsorban. A nagybetűk megtanításának sorrendje hasonló a kisbetűkéhez. A teljes ábécé sorrendben való bemutatása és a *q, x, y* zárja a sort.

A/I—2. BÁRDOS János olvasni és írni „rövid idő alatt” megtanító ábécéskönyve e változat egyik típuspéldája. Az első betűk, amelyeket megtanít, az egyenes vonalakból álló nagybetűk, tükrös formában bemutatva: a megfelelő kisbetűket:

I L H F V / i l h f v

Ezután fokozatosan a hajlékony vonalú betűkre térnek át:

A T B S C / a t b s c

⁵ Révai Miklós munkája, az „ABC könyvecske a Nemzeti Oskoláknak hasznokra” c. hivatalos állami tankönyv kétnyelvű változatai is ilyen tükrös megoldással készültek.

A „kézírási betűk” ábécé-sorrendben való megismertetése zárja a betűk bemutatását. Ezek a „kézírási” betűk a kor izlésének megfelelően igen cirkalmasak.

BÁRDOS János azért kezdi ily módon a betűtanítást, mert — mint említettük — egyszerre tanított írni és olvasni, és természetesen az I, L H betűk írása a könnyebb. A továbbiakban ő is a magánhangzókkal, majd a mássalhangzókkal dolgozik. Az írástanítás megkönnyítését szem előtt tartva a mássalhangzókat a következő csoportok szerint tanítja:

Száratlanok: *r, m, n, s, z, v*

Felsőszárasok: *b, d, f, h, k, l, t*

Alsószárasok: *p, j, g*

Idegen nyelvből vett: *c, q, x, y*

Összetettek: *cs, ts, cz, tz, gy, ly, ny, ty, zs, 's, dzs*

Betűösszeolvasó gyakorlatok következnek. Érdekes az elnevezés. BÁRDOS nem „betűfoglalásoknak”, „betűfogásoknak” hanem „szótagokká formált betűk”-nek nevezi gyakorlatait, ezzel is jelezve a hangoztatás elvét. Ezekben a gyakorlatokban ő is, mint annyian mások, a fokozatosság elvét követve az egytagú szótagokról halad a többtagúakra, egészen a hattagú szavakig (például *in-du-la-tos-ko-dás, i-gaz-ság-ta-lan-ság* stb.).

ZÁKÁNY József hasonlóképpen a legegyszerűbb betűvel, a kis *i*-vel kezdi *Magyar ábécéjében* a tanítást, a mássalhangzókat pedig csoportokba rendezve tanítja, írástanulási céllal. Szintén „szótagokká formált betűkről” beszél, de ő formailag ezt úgy oldja meg, hogy kiemel egy mássalhangzót, majd ez után adja az ezt a mássalhangzót tartalmazó szótagokat. Például

ár, ür, ur, ör, or

ér, ir stb.

Értelmes szavakból álló gyakorlatok következnek ezután az egytagúaktól a többtagúakig.

A/1—3. BÁTKY Károly négy ábécéskönyvét külön-külön felsoroltuk a címlírásban. A négy könyv tartalmilag és módszertanilag egyforma. 1841—1869 között huszonöt kiadása volt, SZINNYEY József írólexikona szerint 135 ezer példányban jelent meg. A kiadások gyakorisága tette szükségessé a kis, lényegyet nem érintő átdolgozásokat. Az 1844-i *Kecskeméti ábécében* például, mielőtt az *o, ö* betűvel megkezdéné az ábécé tanítását, közli az egész ábécét. Az ábécéskönyv első oldala:

o ö u ü e a i

ó ő ú ű é á í

k m b g h n d z f

c t p r s v j y

cs gy ts ly cz ny tz

sz ty zs 's

Első gyakorlás

bé ká dé gé há pé té sé vé jé

ef el em er en em

Második gyakorlás

Ón ló tó só öl hó ok óh or

Őz öl fő kő tő nő vő ör öv

Úr út új szű bú ju usz úsz ún

Úgy tű fű csű hű mű üz kű ül

Szótagolt szavak, egytagútól a többtagúig, majd szótagolatlan szavak, tömönatok segítik a tanulást huszonkét gyakorlaton keresztül. Eltérés van az egyes kiadásoknál a gyakorlatok számában. Abban azonban mindegyik kiadás megegyezik, hogy a gyakorlatok száma igen magas, némely esetben meghaladja a harmincat is. BÁTKY Károly módszere tehát igen alapos gyakorlati anyagra épül. Még egy példa a bonyolultabb gyakorlatokból:

VI-dik gyakorlás

*Gyo csók nyom csont korcz
Könyv gyöngy csősz völgý
Nyul nyuszt tyúk zsup csucs
Csűr szűcs nyűg szűr szűgy
Nyest nyers bércz csép gyék
Gyár szaro nyár gyász nyak
Kincs csiz szirt csik csin stb.*

A/II. Kisbetűs ábécésorral kezdők. DÖBRENTEI Gábor mindkét ábécéskönyvében a kis ábécé sorrendjében tanítja az ábécét. A díszes kiállítású *Pali és Minka olvasni tanul* című könyvében képeket alkalmaz az egyes betűkhöz: alma, ágy, bagoly, czinege, cserezsnye, dob, egér, égés, fűrész, gólya stb. Ezután szép táblázatra foglalva újból felsorolja az ábécé betűit, a „kerek” betűket és az álló nagy betűket egyaránt. A hosszú és rövid magánhangzókat egymás mellett tanítja; a mássalhangzók kis és nagybetűit együtt mutatja be. Értelmes egytagú szavakból álló gyakorlatait is ábécérendbe szedi. De nemcsak a gyakorlatok, hanem az olvasmányok is a képek ábrázolta tárgyak sorrendjét követik.

DÖBRENTEI Gábor másik könyve, a *Magyar Ábécé* már kevésbé alapos munka. Ez ugyanis a falvak, illetőleg kisebb mezővárosok gyerekei részére készült. Az első oldalon a kis ábécé, majd a nagy ábécé felsorolása után az „ismétlés kedvéért” egymás mellett közli a nagy és kis betűket. Mennyivel szegényesebb ez a könyv, mint a másik! Nem választja el a magán- és mássalhangzókat, ez a tanító feladata:

aA áÁ bB cC dD eE stb.

Ezután szótaggyakorlatok következnek a szokásos módon, annyi különbséggel, hogy váltokozva az egyik szótagsor az ábécé kisbetűiből, a másik a nagybetűiből áll:

*ab-lak a-jak ál-lat ár-pa
A-TYA A-NYA ÁR-VA ÁR-NYÉK stb.*

A/III. Nagybetűs ábécésorral kezdők. A ceglédi iskola számára 1844-ben kiadott *Magyar ABCés könyvecske* tartozik e csoportba. A 24 oldalas kis ábécéskönyv igen szegényes. Ábécérendben bemutatja a nagy és a kis „kerek” betűket, a nagy és kis „dőlt vagy futó” betűket, és az „írási” betűket. Kevés szótaggyakorlat szolgál az olvasás-tanulás elmélyítésére.

B. Betűztető módszerű ábécéskönyvek

E módszert alkalmazzák a 4, 19, 20, 21. és 30. számú könyvecskék. A nagy és a kis ábécé megtanulása után veszik sorra a gyerekek a magán- és mássalhangzókat. Szükség van erre a felosztásra a betűztető módszerű tankönyvekben, mert a magánhangzók itt a mássalhangzók segédhangjai is.

Az *Új ABC-és könyv*ben az ábécé sorrendjében, de a magán- és mássalhangzókat külön rendbe szedve ismerteti a betűket a szerző. A kétjegyű mássalhangzókat „egygy hangot adó Mássalhangzók”-nak nevezi, ez a megnevezés azonban nem jelent hangoztatást, mert az alkalmazott módszer a betűztetés.

„A betű-fogások vagy szótagok” című fejezetben az „Őszvefogni a Vokálist” kezdetű gyakorlatban a következő módon olvastatja össze a betűket: egy-egy oldal három hasábra osztott. Mindegyik oszlop felső részén egy mássalhangzó van; a mássalhangzó előtt és után álló magánhangzót a nyomdász nem egy sorba szedte a mássalhangzóval, hanem egy kicsit feljebb. A mássalhangzót piros színű betűvel nyomtatták. Színes betűket alkalmazó ábécéskönyv ezen kívül nincs más tárgyalt korszakunkban.

B-vel

a b b a
e b b e

D-vel

a d d a
e d d e

G-vel

a g g a
e g g e

C. Vegyes módszerű ábécéskönyvek

E tankönyvek használata során minden bizonnyal a tanító felkészültségére hagyatkoztak a módszer tekintetében a tankönyvek ismeretlen összeállítói. A 3, 11. és 18. számú ábécéskönyvekben a nagy és a kis ábécé után a magán- és mássalhangzók, majd szótaggyakorlatok következnek.

Az 2. számú könyv viszont — VAJDA Péterhez hasonlóan — a magánhangzók ábécérendjében kezdi meg a betűtanítást. Érdekes, jó módszer, hogy a szótaggyakorlatoknál ebben a könyvben kövér szedéssel kiemelték a gyakoroltatni kívánt betűt, és utána sorakoztatják a szótagokat:

mu mó ma mö me mi mü
um om am om em im üm stb.

Az egytagú szavaknál is szép, nagyalakú betűket alkalmaznak; vastagon, kiemelten szedve az éppen gyakoroltatott betűt:

A gy Á gy Á cs Á r Á g
A - lom á - lom á - dám stb.

Mindegyik ismertett ábécéskönyvben helyet biztosítottak a betűtanulás után, még a folyamatos olvasás előtt, az írásjelek megismertetésére, illetve ismeretük tudatosítására.

A reformkori ábécéskönyvekben alkalmazott olvasás tanulási módszerek a következő táblázatban foglalhatók össze:

A) HANGOZTATÓ MÓDSZERŰ ÁBÉCÉSKÖNYVEK

- A/I. Kisbetűs magánhangzóval kezdők
A/I—1. a, e, i-vel kezdők: 24, 31, 32. sz.
A/I—2. i-vel kezdők: 6, 33. sz.
A/I—3. o, ö-vel kezdők: 7, 8, 9, 10. sz.
A/II. Kisbetűs ábécésorral kezdők: 13, 14. sz.
A/III. Nagybetűs ábécésorral kezdő: 22. sz.

B) BETŪZTETŐ MÓDSZERŰ ÁBÉCÉSKÖNYVEK

- B/I. Kisbetűs ábécével kezdők: 4, 19, 20, 21. sz.
B/II. Nagybetűs magánhangzókkal kezdő: 30. sz.

C) VEGYES MÓDSZERŰ ÁBÉCÉSKÖNYVEK

- C/I. Az ábécé nagy- és kisbetűivel kezdők: 3, 11, 17, 18. sz.
C/II. Kis magánhangzókkal kezdő: 2. sz.

Ábécéskönyvéből az ismertetett módszerekkel tanulta meg a reformkori gyerekek a betűket, majd a szótagolás segítségével gyakorolta az olvasást. Az olvasásnak ez természetesen csak az első fokát jelentette. Olvasási gyakorlatokkal kellett és lehetett az értelmes és a szép olvasás fokáig eljutni. Ezt szolgálták az ábécéskönyvek további részében található olvasási gyakorlatok, olvasmányok. Ezek közölték „gyenge gyermekekkel” az első ismereteket a világról, az emberekről, többségükben a kornak megfelelő vallásos szellemben.

A falusi kisiskolások, az alsóbb néprétegek gyermekei számára készült szegényes kiállítású ábécéskönyvek azonban nem tartalmazznak „olvasmányokat”, csak imádságokat, parancsolatokat; s a gyerekek ezek szövegén gyakorolták az olvasást.

Különösen figyelemre méltó viszont az olvasmányanyag szempontjából VAJDA Péter és BEZERÉDI Amália könyve.

VAJDA Péter az ismeretek közlését közmondásokkal, szólásokkal kezdi: Ablak az ember szeme. Ára van az időnek. Nehéz a folyam ellen úszni. Okos szó életet menthet. Zsákba macskát ne árulj, se ne végy stb.

Földrajzi vonatkozásban a földről, égről, csillagokról beszél. Könyve szerint a Föld „egy iszonyú nagy gömbölyű almához hasonlít”, és rajta „tengerek és szárazföldek vannak”, körülveszi a „levegő ég”, ami „üresség”. (VAJDA Péter bátorságára vall az ég „ürességének” hangoztatása, tanítási szándéka!) A földrészek felsorolása után növénytani és embertani alapismeretek következnek. Részletesen ismerteti az emberi testet, bemutatja a mozgás és a beszéd szerveit, az izmok működését.

VAJDA Péter a tanítók számára is közöl könyvében utasításokat. A hangok képzéséről például ezeket írta: „Ezen hangokat [a mássalhangzókat] a torok-izmok, a nyelv és az ajkak segítségével igen lehet módosítani. Torokhangok tehát a há, ká, gé; ajakmódosítás van a be, em, pénél; ezen hangok czé, dé, té azt kívánják meg, hogy a nyelv a fogakhoz érjen; az ef, vé-nél az alsó ajak a felső fogsorhoz...”

Az emberi „társaság” felépítése következik ezután: királyság, császárság, szultánság, hercegség. Magyarországon király és nádor van — tanítja. Vannak még főnemesek, nemesek, polgárok és parasztok. Nálunk Magyarországon ezeket az osztályokat át lehet „hágni” — nem úgy, mint Indiában. „Szorgalom, iparkodás és jelesség által a paraszt fiú is sokra mehet.” (!)

Példákkal, leírásokkal folytatódnak a tudnivalók: árvízről, bajvívókról, cigányokról, csikókról, elefántokról, Lánchídról stb. Ezeknek a szövegeknek a hangvétele kedves, a gyerekekhez közel álló. (Például: „Kis barátaim, mondjátok meg: mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás?”)

BEZERÉDY Amália könyvéről így ír Az elemi oktatás enciklopédiája: „Már az első olvasmányból nyilvánvaló a Flóri könyve erős erkölcsi iránya, melynek

páratlan elterjedését köszönhette . . . Pedagógiai tudás nélkül, de igen kedvesen vannak megírva ezek az apró olvasmányok.⁶

A *Flóri könyve* hasonló ismereteket tartalmaz, mint Vajda Péteré. Az egyes témák itt még alaposabban kidolgozottabbak, a „Földleírások”, az állatok leírása is részletesebb. Ezen kívül 193 erkölcsi mondás is olvasható a könyvecskében. Külön értéke — a többi ábécéskönyvben nincs ilyen —, hogy játékleírásokat és énekeket is tartalmaz; emellett sok ismeretet és erkölcsi tanulságot hoz versbe szedve, énekelhetően. Két példát közlünk illusztrációként.

Jó a' tehén, mert táplál
Tejével, vajával,
Szappanos gyertyát csinál
és szappant zsírjával.
Sok jó étket husából,
Bőréből ad csizmát,
Fésű léssen szarvából,
Von ekét, boronát.

A' mi jó magyar hazánknak
Fővárosát Budapestnek
Nevezzük, két város, mellyek —
Bár most a Duna választja —
Egy lesz, ha áll majd a hídja.

BÁTKY Károly könyveinek olvasmányanyaga is kiemelkedően gazdag. Az imádságokat mellőzve erkölcsi mondásokkal kezdi olvasási gyakorlatait, az istenfélelemre jó cselekedetekre, munkára, jóságra szerénységre oktatta velük.

Majd „Hasznos tanúságok” olvashatók, versbe szedve. Közülük mutatóba hármat közlünk.

Senkinek gyalázatjára
Nem lehet a szegénység,
De örökös csufságra
Van az erkölcstelenség.

Lelki boldog csendességre
Vezet a tiszta erkölcs,
S ennél fogva idvességre
Tálálhat a kegyes s bölcs

Barátom! hogy ha szereted
A tartós egészséget,
Megnyered azt, ha követed
A mértékletességet.

Rövid oktató példák következnek a szófogadásról, a testvéri szeretetről, a hűségről. Ilyen oktató példákat mindegyik ábécéskönyvben találunk, csak a történetek mások. Több ábécéskönyvben előfordul például a csintalan gyerek esete, aki felmászik a fára és leesik. BÁTKYNál egy engedetlen gyerek, Pál, szerepel, aki — szülei távollétében — mérges magot eszik a kertben, s emiatt nagyon beteg lesz. NÉMETHY Pál a kisegér történetével illusztrál hasonló helyzetet.

Az Égről szóló ismeretek következnek. BÁTKY szerint „az Ég semmi egyéb, hanem az a széles tágasság, amellyben függesztve vagynak a Nap, Hold, Föld, és a sok csillagok, mellyek is égi testeknek neveztetnek.” Ezután a hónapok, a csillagok neveinek felsorolása, majd a Föld gömbalakjának indoklása kerül sorra: a) utazásnál először mindennek csak a tetejét látjuk; b) „A vizek folynak — ha a Föld nem volna gömbölyű, akkor a folyók, patakok vize nem folyna” (!).

A Föld tengerre és szárazföldre, falura, városra, országra, hegyre, völgyre való felosztása után érdekes definíciókat közöl BÁTKY a jégesőről, a hóról, ködről, harmatról, szelekről, égháborúról. Ezek mind helytálló ismeretek, kivéve a villám keletkezéséről szóló meghatározást. A naiv villám-magyarázatnak az lehet az oka, hogy ekkor a természettudomány már fejlett volt, de az elektromosság tan csak kialakulóban volt. BÁTKY szerint a villám az egész világon megtalálható „gyantás tűzből keletkezik”, „a nagy fellegekből hirtelen által repülő

⁶ Az elemi népoktatás enciklopédiája. Szerk. Kőrösi Henrik, Szabó László. Bp. 1911—1915. I. 4141.

gyantás tűz lángot vet, és ezt hívjuk villámnak.”⁷ Tanácsokat is ad, hogyan kell a villám ellen védekezni: nem szabad fa alá állni, a háznak a közepén kell vihar esetén meghúzódni. Megjegyezzük, hogy ezek az ismeretek csak a БАТКҮ Károly által írt négy ábécéskönyvben található.

A következő rész a Föld lakóiról szól: emberekről és az állatokról. Az állatokat így csoportosítja: halak, madarak, kétlábúak, bogarak, férgek; szelídek és vadak osztályaira. A *Kecskeméti ábécében* a növényvilág részletes rendszerét is megtalálhatjuk. A növényvilág felosztását még a *Magyar Ábéce a fiú és leányoskolák részére* című könyvében is közli.

Az ember ismertetése a következő téma: „Az ember Isten legnemesebb teremtménye.” Külső testrészek: fej, kar, láb stb.; belső részei: szív, csontok, gyomor stb. Pedagógiaileg is értékes az a gondolat, ahogyan БАТКҮ különbséget tesz az ember és az „oktalan” állat között: „az ember semmit sem tud, mikor születik, de a tanítás és tanulás által mindent megtanulhat”. Majd a lélekről, emlékezetéről, „képzelésről”, értelemről szóló rész következik, „a lélek az emberben munkálkodik”. Végül így foglalja össze БАТКҮ az emberről szóló tanítást: „Az ember testből és lélekből álló okos valóság”.

Erdemes idézni néhány témát a 18. számú könyvecskéből is, hogy teljesebb legyen a reformkori ábécéskönyvek olvasmányanyagáról felvázolt képünk.

A *Magyar ABC* adatokat közöl arról, hogy 7 millió állat, 44 ezer palánta, 500 féle ásvány van a földön. Egy érdekes leírás ugyanebből a könyvből: „Azt a nagy vizet, amely a száraz földet körülfogja, Tengernek hívják, s ezen a földet körül vevő nagy tengeren, mely világ tengerének is nevezetik, huszon ötször hajózták már körül a földet némely Portugallus, Anglus és Frantzia hajósok, Magellán Ferdinánd Portugallus lévén az a bátor szívű hajós, ki legelőször a földet körül hajózni megpróbálta...”

S ennek az ábécének ismeretlen szerzője még azt is megtanította kis tanítványainak, hogy a „pápa szemet” 1290 körül találta fel Salviano Degli Armati, hogy 1586-ban Drake Ferenc hozta be a „krumplit” Amerikából; hogy az írást Thaut találta fel, és Gutenberg előtt 1430-ban Janson már fából faragott betűket; hogy a himlő elleni oltást doktor Jemert Edward orvos fedezte fel stb. Másképpen olvasható itt a villám magyarázata is: „a mennykő villámló láng, amely a zivataros felhőből a földre leesik.” (Az ábécéskönyv szerző tudott már Franklin Benjáminról?)

A reformkori ábécéskönyvek tartalmi ismertetését néhány jellegzetes, csaknem mindegyik könyvecskében megtalálható verses erkölcsi regulákkal zárjuk:

Jókor felkelj, öltözz, mosdjál,
Az istenhez fohászkozdjál,
Megmosd a szád, szemed s füled,
Frissebb lész így egész tested.
Elyrirassd a hajadat,
Be ne lepje az orczádat . . .

Menj az utcán szépen folyvást,
Nem kullogva, se nem futvást.
Nyakad ne görbítsd előre,
Ne hánykolódj nyakra főre . . .
De siess az iskolába,
Mint tudomány vásárjába . . .

⁷ A villám keletkezésének csaknem azonos leírása olvasható *Comenius Orbis Pictusában*.